

TCO GRANSKAR:
ONT OM LÄRARLEDD
TID FÖR STUDENTER
#14/09

Ont om lärarledd tid för studenter.
Version med Appendix II: Resultat för olika studieorter

2009-11-27

Författare **German Bender**

Avdelningen för samhällspolitik och analys, TCO

epost: german.bender@tco.se

tel: 08-782 91 85

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	5
Sammanfattning	6
Över hälften av studenterna får mindre än nio timmars undervisning i veckan	6
Bristen på lärarledd tid är ett växande problem	6
Resurserna till den högre utbildningen har urholkats	6
TCOs förslag för att öka den lärarledda tiden	7
TCOs undersökning om lärarledd tid	8
Brist på lärarledd tid i hela Sverige	8
Humaniora och samhällsvetenskap i strykkläss	9
Långt kvar till målet	10
Metod	11
Vad vet vi sedan tidigare om lärarledd tid?	13
Regeringen ser problemet	13
Styretredningen upptäckte bristerna tidigt	13
Riksdagens revisorer efterlyste uppföljning	14
Högskoleverket återkommer ofta till bristerna	14
Lärosätesrepresentanter höjer rösten	14
Sveriges förenade studentkårer kräver 15 timmar	15
Fackliga organisationer driver frågan	15
Studentkårernas undersökningar blåste nytt liv i debatten	15
En internationell utblick	17
Varför får inte studenterna mer undervisning?	18

Resurstilldelningssystemet för högre utbildning	18
Urholkningen har pågått sedan 1990-talet	19
Stor utbyggnad med små resurser	21
Nya krav gör att en återställning inte räcker	23
Vad kan man göra för att öka undervisningen?	24
Investera i den högre utbildningen	24
Synliggör den lärarledda tiden	26
Omfördela anslag på lokal nivå	27
Satsa ackumulerat myndighetskapital på kvalitet	28
Se över och koncentrera kursutbudet	28
Utveckla pedagogik och använda ny teknik	29
TCOs förslag för mer undervisningstid	30
TCOs förslag till regering och riksdag	30
TCOs förslag till lärosätena	31
Referenser	32
Utredningar, undersökningar och rapporter	32
Tidningsartiklar och webb	34
Intervjuer	34
Appendix I	36
TCOs förslag på ny minimiersättning i den högre utbildningen	36
Appendix II	37
Resultat för olika studieorter	37

FÖRORD

Det är ont om tid för kvalitet i den högre utbildningen. Tre av tio heltidsstudenter har mindre än sex timmars lärarledd undervisning i veckan och över hälften av alla studenter träffar sina lärare mindre än nio timmar. Det framgår av TCOs undersökning som redovisas i den här rapporten, den första undersökning av undervisningstiden som genomförts på nationell nivå. Sämst är situationen inom humaniora. Över 44 procent av landets humaniorastudenter träffar sina lärare mindre än sex timmar i veckan. Bara var tjugonde heltidsstudent inom samhällsvetenskap och humaniora har 15 timmars undervisning eller mer i veckan, alltså den miniminivå som TCO och Sveriges för- enade studentkårer kräver.

Att många utbildningars kvalitet därmed hotas är uppenbart. Risken är att framtida studier på högskolan i princip innebär att man kvitterar ut en litteraturlista och ett lånekort, sitter och läser för sig själv på ett bibliotek och sporadiskt stämmer av hur det går med en överbelastad lärare. Det är djupt beklagligt för den enskilde studenten som investerat mycket tid och pengar i sin utbildning. På inte alltför lång sikt innebär det också att Sveriges möjligheter att konkurrera med en hög kunskapsnivå på den internationella marknaden försämras.

Regeringen har höga ambitioner på utbildningsområdet och har gång på gång sagt sig prioritera satsningar på utbildningskvalitet. Flera lovvärda kvalitetssatsningar har också gjorts sedan regeringen tillträdde, men de har inte på långa vägar varit tillräckliga. Förra året lanserades en forskningsreform av stora mått. Nu behövs en liknande kraftsamling för den högre utbildningen, ett kvalitetslyft för stora delar av landets studenter. Det är en investering som kommer att ge mångfald tillbaka, till den enskilde individen och till Sverige som kunskapsnation.

Uppsala universitets studentkår gjorde för tre år sedan en undersökning om lärarledd tid på sitt lärosäte. Rapporten avslutas med orden: "Vi ber om att få träffa våra lärare".¹ Min fråga är: Har vi verkligen råd att inte låta dem göra det?

¹ Uppsala universitets studentkår (2006), s. 8

Sture Nordh
Ordförande TCO

SAMMANFATTNING

Mötet med läraren är en central del av all utbildning. Ändå har en stor del av studenterna vid svenska lärosäten i dag ytterst lite kontakt med sina lärare. Heltidsstudier ska motsvara 40 timmar i veckan, men många studenter måste ägna omkring 35 av dessa timmar åt självstudier, ensamma på bibliotek eller tillsammans med kurskamrater. Utan lärare.

Över hälften av studenterna får mindre än nio timmars undervisning i veckan

TCO redovisar i denna rapport den första undersökningen av undervisningstid i högskolan som genomförts på nationell nivå. Vi har frågat 8 614 heltidsstudenter inom olika utbildningsområden i hela landet hur mycket schemalagd tid de har i veckan.² I undersökningen framkommer att tre av tio heltidsstudenter har fem timmars undervisning i veckan eller mindre. Över hälften av studenterna vid svenska universitet och högskolor får mindre än nio timmars undervisning i veckan, den miniminivå som det nuvarande resurstilldelningssystemet för högre utbildning bygger på. Situationen är värst för studenter inom humaniora och samhällsvetenskap. Bara var tjugonde av dessa har 15 timmars undervisning eller mer i veckan, vilket är den miniminivå som TCO och Sveriges förenade studentkårer kräver. Av heltidsstudenterna inom humaniora får nästan hälften (44 procent) träffa sina lärare fem timmar i veckan eller mindre.

² Se metodavsnittet på sidan 12 i denna rapport för mer information om undersökningen.

Bristen på lärarledd tid är ett växande problem

Vi har gått igenom utredningar och rapporter som på olika sätt berört lärarledd tid sedan tidigt 1990-tal. Det står klart att de flesta aktörer inom utbildningssektorn håller med om att det är ett växande och inom vissa utbildningsområden närmast akut hot mot kvaliteten i den högre utbildningen. Regeringar, myndigheter, lärare, rektorer, fackliga organisationer och inte minst studentkårer har på olika sätt uppmärksammat bristen på lärarledd tid. Men inte mycket har hänt. Utvecklingen har snarare gått i en negativ riktning.

Resurserna till den högre utbildningen har urholkats

Bristen på lärarledd tid är inte relaterad till vissa lärosäten eller orter, utan till utbildningsområden. Det hänger ihop med utformningen av resurstilldelningssystemet för högre utbildning. Sedan början av 1990-talet

har resurserna till den högre utbildningen dessutom urholkats med som mest omkring 30 procent. Nivåerna varierar beroende på utbildningsområde. Det innebär att det finns mycket mindre pengar att bedriva undervisning med. Precis som bristen på lärarledd tid, är resursurholkningen välkänd och oomtvistad.

Det nuvarande resurstilldelningssystemet bygger på beräkningar i utredningen Grundbulten från 1992, där den lägsta ersättningsnivån, som skulle gälla bland annat humaniora, samhällsvetenskap och juridik, bedömdes räcka till nio timmars lärarledd tid. I dag ligger undervisningstiden för de flesta studenter inom de utbildningsområdena långt under den nivån.

TCOs förslag för att öka den lärarledda tiden

- TCOs mål är att alla studenter ska ha rätt till minst 15 timmars undervisning i veckan. Ett första steg vore att höja ersättningsnivån för de studenter som har minst lärarledd tid med omkring 30 procent till 53 000 kronor. Kostnaden för detta ligger på omkring 1,5 miljarder kronor.
- För att stärka utbildningens forskningsanknytning bör delar av forskningsmedel motsvarande 5 500 kronor per helårsstudent knytas till utbildningsanslagen.
- Urholkningen av utbildningsanslagen måste stoppas så att uppräkningsanslagen motsvarar den faktiska kostnadsutvecklingen i högskolesektorn.
- Regeringen måste säkerställa att de resurser som frigörs när avgifter för tredjelandsstudenter införs verkligen tillfaller lärosätena och att de öronmärks för kvalitetssatsningar.
- Regeringen bör ålägga lärosätena att följa upp, rapportera och synliggöra olika typer av lärarledd tid. Nyckeltal för detta ändamål kan utvecklas av Högskoleverket.
- Universitet och högskolor kan överväga lokala omfördelningar av resurser till utbildningsområdena med lägst ersättningsnivåer.
- Lärosätena kan se över kursutbudet med ambitionen att öka den lärarledda tiden och satsa på att utveckla pedagogik och ny teknik för att lärarna ska kunna ägna mer tid åt undervisning av hög kvalitet.
- För att koncentrera lärarresurserna bör man se över kursutbudet med ambitionen att öka kvaliteten snarare än antalet kurser. Det skulle ge färre kurser som ges vid färre tillfällen och som lärarna får ägna ordentligt med tid åt.
- Lärosätena kan använda sina i vissa fall stora överskott till kvalitetssatsningar.

TCOs UNDERSÖKNING OM LÄRARLEDD TID

Undersökningen som redovisas i detta kapitel är den första som gjorts om lärarledd undervisningstid på nationell nivå. Vi har via webben frågat 8 614 heltidsstudenter inom olika utbildningsområden i hela landet hur mycket schemalagd tid de har i veckan.³

³ Se metodavsnittet på sidan 12 i denna rapport för mer information om undersökningen.

Siffrorna stämmer överens med de resultat som framkommit i tidigare undersökningar som genomförts av studentkårer, statliga utredningar, enskilda lärosäten och olika myndigheter. Dessa undersökningar, som redovisas i nästa kapitel, har dock inte varit lika omfattande som TCOs, utan genomförts på lokal nivå och mätt den lärarledda tiden på ett fåtal utbildningar.

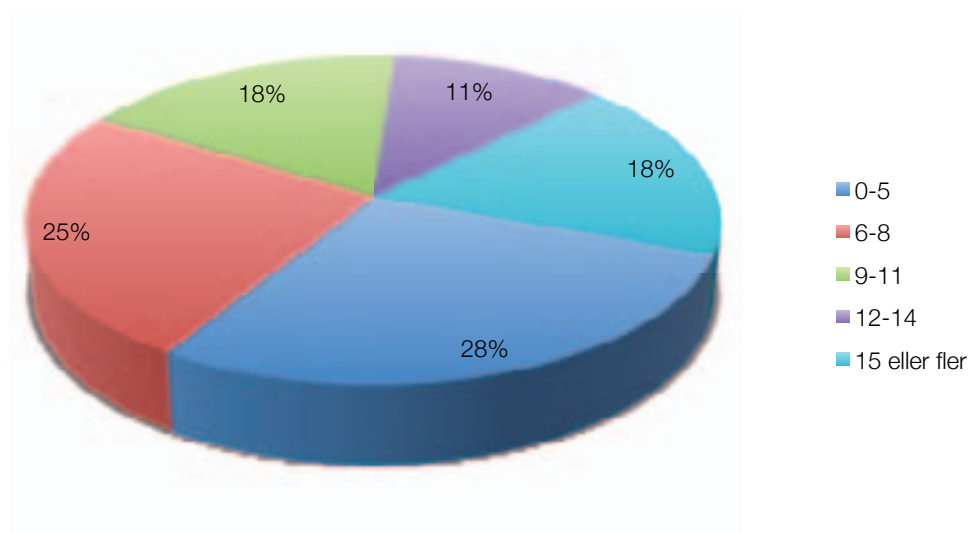
Med denna undersökning tecknas för första gången en nationell bild av den skriande bristen på lärarledd tid som i första hand drabbar studenter inom humaniora och samhällsvetenskap.

Brist på lärarledd tid i hela Sverige

Nästan tre av tio heltidsstudenter vid svenska högskolor och universitet får mindre än sex timmars lärarledd undervisningstid i veckan, visar TCOs undersökning. Över hälften får mindre än nio timmar. Knappt två av tio har 15 timmar eller mer, vilket är TCOs och Sveriges förenade studentkårers minikrav.

Diagram 1. På den kurs du läser just nu, hur många timmars schemalagd undervisning har du per vecka?

Tänk på att räkna i genomsnitt per vecka på hela kursen, från kursens första till sista dag. Med en timme räknas ett undervisningstillfälle på 45–60 minuter.

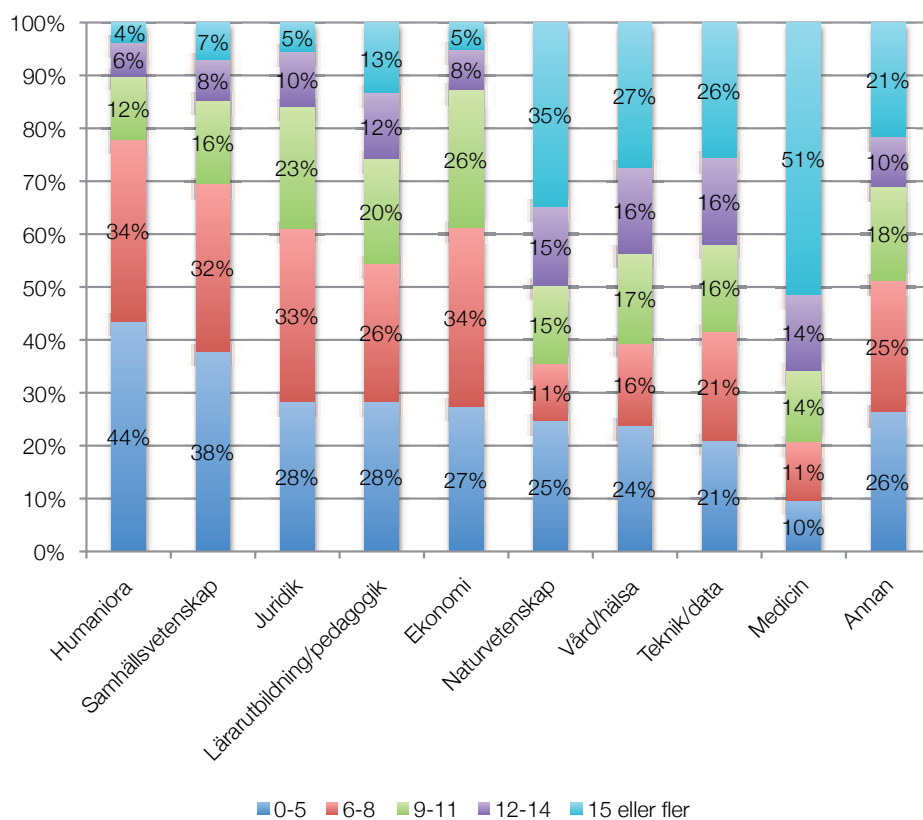
Humaniora och samhällsvetenskap i strykclass

Vår undersökning visar att bristen på lärarledd tid inte är relaterad till vissa lärosäten eller orter, utan till utbildningsområden. Orsaken är att ersättningsnivåerna för olika utbildningsområden varierar kraftigt i resurstilldelningssystemet, och att resurserna dessutom urholkats kraftigt sedan mitten av 1990-talet.⁴ I tabellen nedan, där vi brutit ned resultatet från vår undersökning på utbildningsområden, syns skillnaderna tydligt.

⁴ Se avsnittet "Urholkningen har pågått sedan 1990-talet" i denna rapport för en redogörelse.

Diagram 2. På den kurs du läser just nu, hur många timmars schemalagd undervisning har du per vecka?

Tänk på att räkna i genomsnitt per vecka på hela kursen, från kursens första till sista dag. Med en timme räknas ett undervisningstillfälle på 45–60 minuter.

Här framgår det att bristen på lärarledd tid är som störst inom områdena humaniora, samhällsvetenskap/ekonomi, juridik och lärare-/pedagogik. Det är också de utbildningsområden som får lägst resurser per student.

Hela 44 procent av humaniorastudenterna uppger att de har mindre än sex timmars undervisning i veckan, och nästan åtta av tio har mindre än nio timmar. Av studenterna inom samhällsvetenskap, ekonomi, juridik och lärare-/pedagogik uppger mellan 27 och 38 procent (beroende på utbildningsområde) att de har mindre än sex timmars

undervisning, och mellan sex och sju av tio har mindre än nio timmars undervisning i veckan.

Situationen är helt annorlunda för studenter inom medicin, vård, teknik och naturvetenskap. Medicinstudenterna står i särklass – nästan åtta av tio har mer än nio timmars undervisning i veckan och drygt hälften har mer än 15 timmar i veckan. Inom teknik, vård och naturvetenskap har mellan 58 och 64 procent av studenterna (beroende på utbildningsområde) minst nio timmars undervisning i veckan, och mellan var tredje och var fjärde har 15 timmar eller mer.

Det kan finnas en felkälla som gör att undersökningens siffror på teknikstudenternas undervisningstid är lägre än vad de borde vara. Många heltidsstuderande teknologer läser nämligen flera kurser parallellt så att varje kurs går på deltid. Som vår fråga var formulerad kan alltså teknikstudenterna ha angivit undervisningstiden på en av deltidskurserna de läste vid tiden för undersökningen, vilket skulle innebära att det framstår som om de har betydligt mindre undervisning i veckan än vad de egentligen har. Detta kan också förklara att vi bara ser små skillnader mellan könen i vår undersökning. Det finns anledning att tro att kvinnliga studenter i genomsnitt får mindre undervisningstid än manliga, eftersom kvinnor är klart överrepresenterade bland studenterna inom områdena med lägst ersättning och minst undervisningstid – humaniora, juridik och samhällsvetenskap, och eftersom män är klart överrepresenterade på teknikutbildningar, där situationen är den motsatta.

Långt kvar till målet

Det nuvarande resurstilldelningssystemet för högre utbildning bygger på underlaget som togs fram i den så kallade Högskoleutredningen (SOU 1992:44, även kallad Grundbulten) från 1992.⁵ Där fastställdes en miniminivå på nio undervisningstimmar i veckan, varav sex skulle vara i grupper om 30 studenter och tre i grupper om 15 studenter. Denna ersättningsnivå skulle komma att gälla för utbildningsområdena med lägst ersättning (humaniora, juridik och religionsvetenskap, med samhällsvetenskap snäppet över).

⁵ Se avsnittet "Resurstilldelningssystemet för högre utbildning" i denna rapport för en utförligare redogörelse.

Vår undersökning visar tydligt att en stor andel av landets studenter, och en mycket stor andel av studenterna på de mest eftersatta utbildningsområdena (humaniora, samhällsvetenskap, juridik och ekonomi), får betydligt mindre undervisning än så. Om man dessutom tar i beaktande att en stor del av den lärarledda tid som förekommer inom dessa utbildningsområden sker i betydligt större grupper än 15 eller 30 personer, blir skillnaderna jämfört med miniminivån som föreslogs i Grundbulten ännu större.

TCO och Sveriges förenade studentkårer driver kravet på att alla studenter ska ha rätt till minst 15 timmars lärarledd tid i veckan. Dit når knappt två av tio heltidsstudenter i dag. I utbildningsområdena med lägst ersättningsbelopp är det ännu färre – endast mellan fyra och sju procent har 15 timmars undervisning eller mer i veckan.

Vi menar att det är rimligt att inte bara återställa miniminivån för lärarledd tid till Grundbultens nio timmar, varav tre i mindre grupper, utan faktiskt höja den till 15 timmar. Svenska lärosäten rekryterar i dag studenter med mycket mer varierande motivationsgrad och förkunskaper än den gjorde i början av 1990-talet, då det fanns hälften så många studenter. Lärosätena har också fått en rad nya uppgifter. Kraven på lärarna, och studenternas behov av lärarstöd, är alltså större idag.

Metod

TCO ställde frågan om undervisningstid i Studentbarometern 2009, en årligen återkommande undersökning som genomförs via webben av företaget Cosmos Communications.

Ett slumpmässigt urval om 80 000 studenter drogs ur Studentkortets databas, varpå ett e-postutskick gjordes den 16 mars 2009 där dessa individer inbjöds att delta i undersökningen. Studentkortet är ett rabatt- och förmånskort som studenter är berättigade till, vars databas omfattar ca 160 000 aktiva e-postadresser till studenter över hela Sverige. Fältperioden avslutades en vecka senare, den 23 mars. Inga påminnelser sändes ut.

Antalet studenter som öppnade e-postutskicket var 37 350 (47 procent). Av dessa klickade 23 264 sig vidare till undersökningen, och 12 324 genomförde undersökningen. Totalt 15 procent av urvalet har med andra ord besvarat undersökningen, vilket representerar 4 procent av totalpopulationen.

Studentbarometern är en urvalsundersökning gjord utan bortfallsanalys. Siffrorna ska alltså ses som en ungefärlig skattning av den undervisningstid som studenterna får, snarare än som en mätning av den faktiska undervisningstiden på varje ort eller inom respektive utbildningsområde.

För att ytterligare stärka undersökningens representativitet viktades totalresultatet med avseende på kön och studiesäte, baserat på siffror från Högskoleverket.

Vidare har vi lagt på filtret ”heltidsstudier” för att sälla bort svar från studenter som läser mindre eller mer 30 högskolepoäng per termin, vilket har gjort att våra resultat bygger på svar från 8 614 studenter.

När vi i redovisningen av vår undersökning skriver ”studenter” avser vi alltså heltidsstudenter.

De olika kategorierna för utbildningsområden har anpassats till Högskoleverkets klassificering och bestämts av Cosmos Communications inom ramen för Studentbarometern, och studenterna har själva valt vilken kategori de hör till.

Avslutningsvis vill vi förtydliga att ”timmar” och ”undervisningstimmar” i denna rapport avser akademiska timmar, det vill säga 45 minuter.

VAD VET VI SEDAN TIDIGARE OM LÄRARLEDD TID?

De timmar som en stor del av landets högskolestudenter träffar sina lärare varje vecka kan räknas på ena handens fingrar. Och det är vare sig ett nytt eller ett okänt problem, vilket kommer att framgå i detta kapitel.

Problemet är att det inte finns statistik för att över tiden följa den undervisningstid som studenter på olika utbildningar och lärosäten får. Nyckeltal för lärarledd tid ingår inte i de krav på återrapportering som regeringen ställer på lärosätena, och det har inte funnits sinsemellan jämförbara metoder eller system för att mäta olika sorters undervisningstid vare sig på nationell eller lokal nivå. Trots eller kanske just på grund av detta har en rad myndigheter och organisationer sedan slutet av 1990-talet gjort egna undersökningar. Tillsammans bildar dessa ett lapptäcke som redovisas nedan, och fram tonar en dystert bild av undervisningssituationen för många av landets högskolestudenter.

Regeringen ser problemet

Regeringen har vid flera tillfällen påpekat att bristen på lärarledd tid är ett allvarligt hot mot den högre utbildningens kvalitet. I varje budgetproposition de senaste tre åren finns formuleringar som tydligt visar att man är medveten om problemet. Man har till och med pekat på en nivå som man anser är för låg: ”I de flesta ämnes- och programutvärderingar beskrivs bristen på ekonomiska resurser som det primära kvalitetsproblemet. Denna brist påverkar enligt Högskoleverket lärarnas arbetssituation och antalet undervisningstimmar för studenterna. Det ökande antalet studenter i kombination med krympande resurser har enligt verket fått till följd att lärarkåren generellt är hårt belastad med många och diversifierade uppgifter. Detta har i sin tur inneburit att antalet timmar lärarledd undervisning i många ämnen är så lågt som fyra timmar per vecka.”⁶

⁶ Prop. 2007/08:1 utgiftsområde 16, s. 85

Styretredningen upptäckte bristerna tidigt

Den så kallade Styretredningen, som hade i uppdrag att se över den högre utbildningens styrning och resurstilldelning, refererade till rapporter från universiteten i Linköping (2000) och Uppsala universitet (1998), där det framgick att humaniorastudenter fick så lite som tre till fyra respektive sex timmars undervisning i veckan. I utredningens betänkande återgavs också resultatet av

en undersökning från Stockholms universitet (2000), där det konstaterades att undervisningstiden på grundnivå vid den historisk-filosofiska sektionen hade minskat med 24 procent mellan åren 1993 och 2000. Styretredningen noterade att det saknades redovisningsrutiner för att följa upp hur mycket lärarledd tid studenterna får, och betonade vikten av att lärosätena höll sig underrättade om undervisningstiden. Det är minst lika angeläget idag.

Riksdagens revisorer efterlyste uppföljning

Samma år som Styretredningen lämnade sitt betänkande redovisade riksdagens revisorer i rapporten *Resursanvändningen inom högskolans grundutbildning* att den lärarledda tiden vid den filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet och vid den historiska institutionen vid Lunds universitet låg på 3–4 timmar i veckan. Revisorerna konstaterade vidare att lärosätenas uppföljning av den lärarledda tiden var ytterst bristfällig och rekommenderade att regeringen utvecklade metoder och normer för lärosätenas redovisning av densamma.

Högskoleverket återkommer ofta till bristerna

Högskoleverket påtalade flera gånger bristen på lärarledd tid i de omkring 1700 ämnesutvärderingarna som gjordes mellan 2001 och 2006. I Högskoleverkets stora undersökning *Studentspegeln* från 2002 svarade 33 procent av de 15 440 tillfrågade studenterna att deras heltidsstudier inte motsvarade heltid – en siffra som ökade med sex procentenheter till drygt 39 procent i motsvarande undersökning år 2007, då 11 119 studenter tillfrågades. Därtill konstaterade Högskoleverket i sin fallstudie *Är grundutbildningens kvalitet i farozonen?* att undervisningstiden på fyra undersökta ämnen vid åtta lärosäten i de flesta fall låg långt under de nio timmar som angavs som minimum i den statliga utredningen *Grundbulten*.⁷ Också Högskoleverkets chef, universitetskansler Anders Flodström, har uttryckt sin oro över att många studenter har för lite undervisning. Flodström har krävt en två- eller tredubbling av den lärarledda tiden på de mest eftersatta utbildningsområdena: ”tio till femton timmar bör det vara för att studenten skall känna att det är på allvar”, sa universitetskanslern i en intervju i *Sydsvenskan* (2007-08-27).

⁷ Läs mer om detta i avsnittet *Resurstillemningssystemet för högre utbildning* i denna rapport.

Lärosätesrepresentanter höjer rösten

Representanter från olika lärosäten uttalar sig regelbundet i media om bristen på resurser i allmänhet och bristen på lärarledd tid i synnerhet. Att utförligt redovisa detta blir av uppenbara skäl omöjligt i denna rapport, men ett färskt exempel som kan nämnas är en debattartikel med rubriken *Bra utbildning måste få kosta mer*, undertecknad av Kerstin Sahlin, Lennart Weibull och Eva Åkesson, prorektor

vid universiteten i Uppsala, Göteborg och Lund. ”Det mest skriande behovet är fler lärarledda timmar, särskilt inom humaniora och samhällsvetenskap”, skriver prorektorerna i artikeln (Sydsvenskan 2009-10-06). Detta är en uppfattning som har brett stöd i ledningarna för landets lärosäten, och i lärosätenas samarbetsorgan SUHF (Sveriges universitets- och högskoleförbund).

Sveriges förenade studentkårer kräver 15 timmar

Naturligtvis har också Sveriges förenade studentkårer (SFS) gjort undervisningstiden till en viktig fråga, och driver sedan några år kravet på att alla studenter ska ha rätt till minst 15 timmars lärarledd tid i veckan. I sitt kvalitetsmanifest från 2007 skriver SFS att ”den största och mest påtagliga kvalitetsbristen i svensk högre utbildning är bristen på kontakt mellan lärare och studenter”.⁸ Den ena av SFS fokusfrågor i år är ”heltid är heltid” och även där är den lärarledda tiden central.

⁸ Sveriges förenade studentkårer (2007), s. 3

Fackliga organisationer driver frågan

Även utanför sektorn har bristen på lärarledd tid uppmärksammats. Fackliga organisationer har upprepade gånger varnat för utvecklingen och krävt mer resurser till den högre utbildningen. TCO driver kravet på minst 15 lärarledda timmar i veckan och betonar samtidigt vikten av att parallellt med kvalitetssatsningar fortsätta expansionen av den högre utbildningen för att klara stora ungdomskullar och stärka Sveriges internationella konkurrenskraft. Fackförbundet ST påtalar bristerna i sitt utbildningspolitiska program. Sveriges universitetslärarförbund (SULF) har under flera år uppmärksammat urholkningen av resurser till den högre utbildningen och pekat på att färre undervisningstimmar är en av konsekvenserna. Även Jusek har uppmärksammat problemet i en ny rapport (Jusek 2009).

Studentkårernas undersökningar blåste nytt liv i debatten

Det råder alltså inget tvivel om att bristen på lärarledd tid är ett utbrett problem och att de centrala aktörerna betraktar den som ett allvarligt hot mot kvaliteten på den högre utbildningen. Men det mest konkreta underlaget som hittills publicerats, och som ligger till grund för mycket av de senaste årens debatt om utbildningskvalitet, är studentkårernas egna undersökningar.

Den första stora studentkårsräkningen av lärarledd tid genomfördes av Uppsala universitets studentkår 2006. I undersökningen sammanställdes schemalagd tid på 97 heltidskurser på nybörjarnivå vid åtta olika fakulteter. Studentkåren kunde konstatera att studenterna på många av kurserna fick fem timmars lärarledd undervisningstid i

veckan, ofta mindre. Kursen "Antikens kultur och samhällsliv" hade endast 2,2 veckotimmar. Variationerna både mellan och inom olika fakulteter var dock stor. Precis som i TCOs undersökning hade de humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningsområdena klart minst undervisningstid, medan medicin, teknik och naturvetenskap låg betydligt bättre till. Studenterna på den teknisk-naturvetenskapliga fakulteten fick exempelvis i genomsnitt nästan tre gånger så mycket undervisningstid som studenter på den historisk-filosofiska fakulteten. En stor del av studenterna vid Uppsala universitet hade mindre än sex undervisningstimmar i veckan, slog studentkåren fast i rapporten. Resultatet var så anmärkningsvärt att rektorn för Uppsala universitet i mars 2007 tillsatte en egen utredning för att analysera och föreslå lösningar på problemet. Till föga nytta, skulle det visa sig.

Tre år senare, 2009, gjorde Uppsala universitets studentkår en ny undersökning. Resultaten var om möjligt ännu mer nedslående än 2006 års undersökning (även om det är svårt att dra säkra slutsatser eftersom det finns skillnader mellan undersökningarna). Studenter i genusvetenskap hade exempelvis tio gånger mindre lärarledd tid än studenter på kandidatprogrammet i matematik. Både den samhällsvetenskapliga och den historisk-filosofiska fakulteten hade backat i antalet lärarledda timmar jämfört med 2006 års undersökning och låg nu på i genomsnitt 5,28 respektive 4,75 timmar. Detta trots att universitetet alltså två år tidigare tillsatt en internutredning som i en rapport på 36 sidor, *Grundutbildningens resurser*, analyserade bristerna och lämnade förslag på hur de kunde åtgärdas. En viktig slutsats i rapporten var att det inom ramen för de dåvarande anslagen borde vara möjligt att öka andelen lärarledd tid på de utbildningsområden där bristerna var som störst.

Inspirerade av Uppsala universitets studentkårs undersökning från 2006 gjorde Filosofiska fakulteternas studentkår vid Göteborgs universitet och Lunds universitets studentkårer varsin schemaundersökning år 2007. Precis som i Uppsala var skillnaderna även här stora mellan humaniora och samhällsvetenskap å ena sidan, och teknik och medicin å den andra. Det här mönstret går för övrigt igen i alla undersökningar som gjorts om lärarledd tid. De två huvudsakliga förklaringarna till bristerna är dels urholkningen av utbildningsanslagen, dels det nuvarande resurstilldelningssystemet som ger lärosätena betydligt större anslag för studenter inom medicin, teknik och naturvetenskap än inom humaniora och samhällsvetenskap. Vi återkommer till bägge problemen senare i denna rapport.

Undersökningen från studentkåren i Göteborg visade att studenter vid de samhällsvetenskapliga och humanistiska fakulteterna fick i genomsnitt 6,6 timmars undervisning i veckan, i många fall mindre.

Rapporten ledde, liksom den i Uppsala, till att lärosätet vidtog åtgärder. Styrelsen för Göteborgs universitet beslutade nämligen i juni i år att från och med 2010 omfördela utbildningsresurser från bland annat naturvetenskap, vård och medicin till humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi.⁹

⁹ Göteborgs universitet (2009)

I Lunds universitets studentkårers undersökning låg humanistiska och samhällsvetenskapliga kurser på omkring fem timmars lärarledd tid i veckan. Förutom de vanliga skillnaderna mellan och inom fakulteter gjorde studentkåren några intressanta, och nedslående, iakttagelser. Andelen manliga studenter visade sig nämligen vara störst inom utbildningsområdena med mest lärarledd tid, som civilingenjörsutbildningar och andra tekniska utbildningar. Humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningar, som domineras av kvinnliga studenter, hade klart minst lärarledd tid. En annan intressant iakttagelse som gjordes i Lunds universitets studentkårs rapport, var att kurser som ges inom ramen för utbildningsprogram hade mer lärarledd tid än fristående kurser.

En internationell utblick

Av utrymmesskäl har vi inte gjort en heltäckande genomgång av undervisningstiden i andra länder. Det är dessutom svårt eftersom statistiken är bristfällig (inte minst i Sverige) och svår att jämföra mellan länder. Detta är i sig ett problem och något som exempelvis OECD skulle kunna undersöka närmare. Lärarledd tid vore en viktig kompletterande indikator på utbildningskvalitet till annan statistik som OECD sammanställer.

En jämförelse med Storbritannien kan dock ge en antydning om hur Sverige står sig. I årets upplaga av *The Academic Experience of Students in English Universities* (den brittiska motsvarigheten till Höskoleverkets stora undersökning Studentspegeln), som liksom TCOs undersökning redovisar studenternas egna skattning av undervisningstiden, framgår att 78 procent av studenterna har tio timmars undervisning i veckan eller mer.¹⁰ I TCOs undersökning använde vi oss av andra tidsintervall, men totalt 47 procent av studenterna hade nio timmar eller mer. En betydligt lägre siffra än den brittiska, som enligt enligt en färsk rapport från Financial Sustainability Strategy Group är markant lägre än den i ”andra europeiska länder”.¹¹

¹⁰ Higher Education Policy Institute (2009)

¹¹ Financial Sustainability Strategy Group (2008), s. 24. FSSG är ett högnivåforum för brittiska lärosäten som behandlar finansierings-, redovisnings- och budgetfrågor och tar fram beslutsunderlag för eget och politiskt beslutsfattande.

Även i Storbritannien är skillnaderna mellan utbildningsområden stora, även om det är svårt att säga om de är lika stora som här eftersom det saknas jämförbar statistik. Historia/filosofi, språk och samhällsvetenskap ligger i botten med i genomsnitt 8,1 respektive 9,5 och 10,9 timmar i veckan. Medicinska utbildningar är i topp med i genomsnitt 19,3 respektive 21,3 undervisningstimmar i veckan.¹²

¹² The Times Higher Education Supplement (2006-11-02)

VARFÖR FÅR INTE STUDENTERNA MER UNDERVISNING?

Det korta svaret är att det saknas pengar. Resurserna till den högre utbildningen har urholkats kraftigt sedan mitten av 1990-talet. Och precis som bristen på lärarledd tid är detta vare sig ett nytt eller okänt problem.

Sambandet mellan urholkade resurser och brist på lärarledd tid är uppenbart. I rapporten *Hur har det gått? En slutrapport om Högskoleverkets kvalitetsgranskningar åren 2001–2006*, konstaterar Högskoleverket att resursbrist ligger bakom många av kvalitetsbristerna inom den högre utbildningen. Uppsala universitet skriver i sitt remissvar om utredningen *Resurser för kvalitet* att ”Humanistisk-samhällsvetenskapliga studier på grundnivå har, i takt med att per capita-ersättningen urholkats, alltmer kommit att innebära självstudier kompletterade med begränsad undervisning.”¹³

¹³ Uppsala universitet (2008), sid 2

Resurstilldelningssystemet för högre utbildning

För att förstå urholkningen av statens anslag till högre utbildning, måste man först ha en grundläggande förståelse av hur resurstilldelningssystemet för högre utbildning fungerar.

Staten tilldelar lärosätena två sorters ersättningar för utbildning på grundläggande och avancerad nivå: ersättning per helårsstudent (HÅS) och ersättning per helårsprestation (HÅP). Dessa ersättningar slås fast varje år av regeringen i ett gemensamt regleringsbrev till lärosätena och skiljer sig åt mellan olika utbildningsområden, enligt tabellen nedan.

Tabell 1. Ersättningsnivåer 2009.

Tabellen omfattar de sex största utbildningsområdena.

Utbildningsområde	Ersättning per helårsstudent, kronor	Ersättning per helårsprestation, kronor	Fördelning av helårsstudenter, procent
Humanistiskt, samhällsvetenskapligt, juridiskt, teologiskt	20 866	18 315	41,6
Naturvetenskapligt, tekniskt, farmaceutiskt	47 926	40 417	30,4
Vård	50 952	44 130	8,2
Undervisning	33 260	39 171	7,9
Medicinskt	56 937	69 257	5,7
Övrigt	38 489	31 266	2,4

Källa: Högskoleverkets årsrapport 2009

Som framgår av tabellen är utbildningsområdet med lägst ersättning humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi. Sammantaget omfattade det 2008 omkring 42 procent av det totala antalet helårsstudenter och det är på dessa utbildningar som studenterna får minst lärarledd tid.

Ersättningarna för HÅS och HÅP, de så kallade ”prislapparna”, slås alltså fast av regeringen i regleringsbrev på nationell nivå, men det är viktigt att påpeka att de är inte bindande för lärosätena, eller ens för enskilda fakulteter. Det står alltså varje lärosäte fritt att fördela om resurserna efter lokala prioriteringar och behov. Även om lokala avsteg också förekommer, håller sig dock de flesta lärosäten i stora drag till de nationella prislapparna och fördelar resurserna internt mellan olika utbildningar i enlighet med dessa.

Utöver prislapparna bestämmer regeringen i budgetpropositionen varje lärosätes takbelopp, som anger det maximala sammanlagda grundutbildningsanslaget som kan erhållas av respektive lärosäte under ett år. På detta sätt kan regeringen utöva viss styrning av antalet utbildningsplatser.

Urholkningen har pågått sedan 1990-talet

Förutom statsmakternas sporadiska beslut om särskilda satsningar på vissa utbildningsområden, räknas prislapparna upp med den årliga pris- och löneutvecklingen enligt ett index som används av regeringen. Från denna uppräkningsdras sedan ett årligt produktivitetsökningsskrav som gäller för statliga myndigheter. Denna mekanism har enligt bland andra Högskoleverket¹⁴, Sveriges universitetslärarförbund¹⁵ och Sveriges universitets och högskoleförbund¹⁶ varit starkt bidragande till att resurserna till den högre utbildningen har urholkats kraftigt sedan mitten av 1990-talet. Framför allt har löneökningarna varit större än regeringens uppräknings, vilket har inneburit att lärosätenas kostnader har ökat mer än regeringens resurstillskott till grundutbildningen.

”Satsningarna har fullständigt urholkats av den otillräckliga pris- och löneomräkningen som inte följer kostnadsutvecklingen inom staten”, skrev universitetskansler Anders Flodström tidigare i år i Högskoleverkets rapport *Högskolans ekonomi 1997-2007. Vad har hänt?* och förordade en höjning av de lägsta ersättningsbeloppen till 50 000 kronor per helårsstudent. Utvecklingen under perioden 1999–2008 visas i diagram 3 nedan.

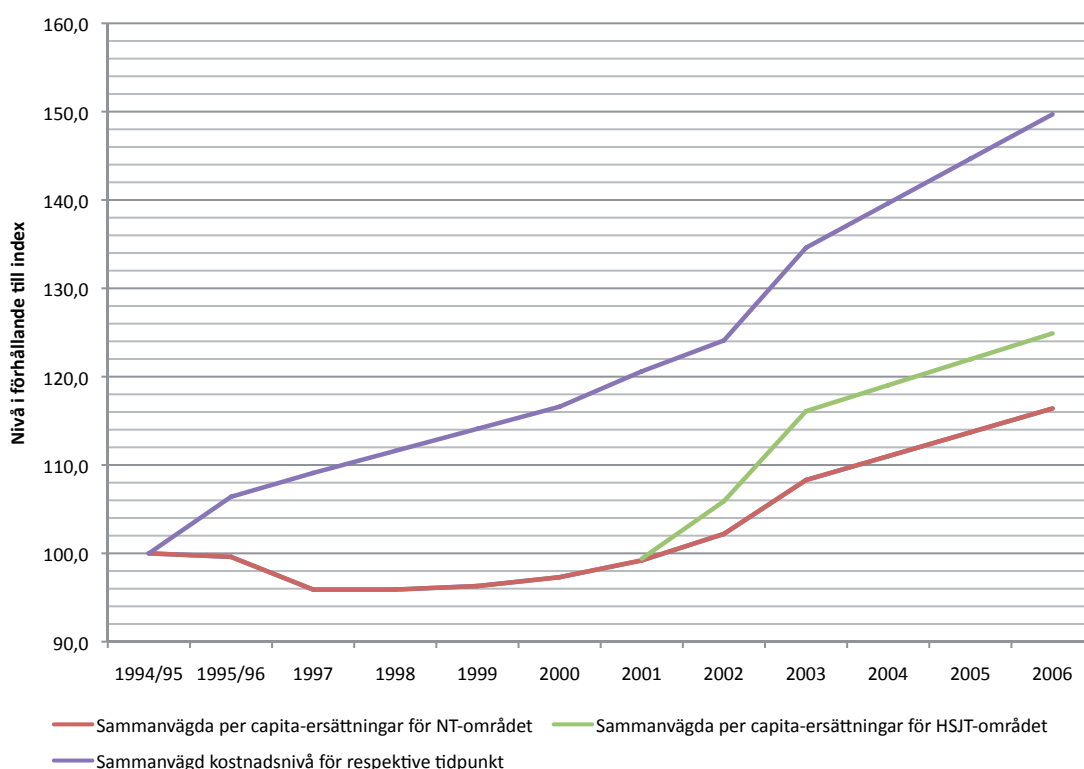
¹⁴ Högskoleverket (2009:3 R), s. 58

¹⁵ Sveriges universitetslärarförbund (2007), s. 7

¹⁶ Sundqvist, Bo (2006), s. 8

Diagram 3. Kostnads- respektive intäktsutveckling under perioden 1994/95–2006.

Anslagen har inte räknats upp tillräckligt i förhållande till intäkterna. Index är år 1994/95.

Förklaring: NT: naturvetenskap och teknik; HSJT: humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi

Källa: Fritzell (2007)

I sin ekonomirapport fann Högskoleverket att den så kallade per capitaersättningen (summan av ersättningarna för helårsstudent och helårsprestation för respektive utbildningsområde) faktiskt minskat de senaste tio åren. Genomsnittsintäkten i fasta priser är kvar på samma nivå som 1997, men eftersom studentsammansättningen har förändrats så att andelen studenter inom utbildningsområden med högre ersättningsbelopp har ökat, har per capitaersättningen minskat i reala termer.

Högskoleverket konstaterar i rapporten att de satsningar som trots allt gjorts för att stärka eftersatta utbildningsområden inte har varit tillräckliga. Budgetåren 2002 och 2003 avsattes extra resurser till humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi (HSJT), och 2003 fick även vårdområdet en förstärkning. Åren 2006, 2007 och 2008 gjordes ytterligare satsningar på HSJT och även på naturvetenskap, teknik och farmaci. Ändå har resurserna inte återställts till ursprungsnivån.

Den här bilden stod klar strax efter millennieskiftet. Sveriges univer-

sitetslärarförbundet (SULF) publicerade 2002 och 2007 skrifter med detaljerade genomgångar av urholkningen och beräknade den till mellan 20 och 30 procent under perioden 1994/95 till 2006.¹⁷

¹⁷ Fritzell och Birath (2002) och Fritzell (2007)

Sveriges universitets- och högskoleförbundet (SUHF) refererar i rapporten *Universitets och högskolors förutsättningar att uppfylla de högskolepolitiska målen* (2001) siffror från Högskoleverkets årsrapport det året som visar att prislapparna i reala termer hade minskat i värde med 17 procent år 2001 jämfört med 1994/95. I SUHF-rapporten *Högre utbildning och forskning under det senaste decenniet – en statistisk översikt* (2006) dras slutsatsen att urholkningen i samband med den kraftiga ökningen av antalet studenter lett till att antalet studenter per lärare ökat markant. ”Studenterna har fått en minskad tillgång till lärare, det vill säga i medeltal större undervisningsgrupper”.¹⁸

¹⁸ Sundqvist, Bo (2006), s.6. Se diagram 4 i denna rapport för en illustration av detta.

Året innan SUHFs statistiska rapport publicerades lämnade Resursutredningen sitt delbetänkande *Ett utvecklat resurstilldelningssystem för högskolans grundutbildning*, där man visade att resurserna till den högre utbildningen urholkats sedan mitten av 1990-talet. Värde-minskningen under perioden 1994/94-2005 motsvarade enligt utredningen i reala termer mellan 18 och 28 procent beroende på utbildningsområde.¹⁹

¹⁹ SOU 2005:48, s. 84

Den otillräckliga uppräknings av prislapparna har dessutom skett från en lägre nivå än den som beräknades i utredningen Grundbulten 1992. Orsakerna till det är dels de stora statsfinansiella besparingarna som gjordes för att sanera samhällsekonomin på andra halvan av 1990-talet och dels bedömningen som då gjordes att lokalkostnaderna kunde sänkas, vilket innebar lägre ersättningar för helårsstudenter.²⁰

²⁰ Ibid., s. 78ff

Förutom urholkningens negativa konsekvenser för den lärarledda tiden och för storleken på undervisningsgrupperna, kan nämnas ett annat resursrelaterat problem, nämligen den låga andelen disputerade lärare på en del utbildningar. Högskoleverket har påtalat detta i flera utvärderingar, framför allt beträffande relativt nya högskoleutbildningar som lärarutbildningen och vårdutbildningarna.²¹ Andelen disputerade lärare i den högre utbildningen är i dag totalt sett 57 procent.²²

²¹ Högskoleverket: (2007:31 R), (2006:46 R) och (2007/07)

²² Högskoleverket (2009:12 R)

Stor utbyggnad med små resurser

Produktivitetsavdraget och statsfinansiella besparingar är viktiga orsaker till urholkningen av utbildningsanslagen. Men dessa skulle ha kunnat kompenseras genom att statsmakterna gjorde särskilda satsningar på framför allt de mest eftersatta utbildningsområdena. Även om ett antal sådana satsningar gjorts under åren, har dock en över-

väggande del av de resurser som tillförts den högre utbildningen gått till den kraftiga expansion av den högre utbildningen som genomförts sedan tidigt 1990-tal, under vilken antalet studenter i runda tal fördubblats (se tabell 2 nedan). Denna expansion har skett på statsmakternas uppdrag och har varit både nödvändig och mycket positiv, eftersom den gett många fler unga möjlighet att studera på högskolan och bidragit till att stärka Sveriges internationella konkurrenskraft. Men det är uppenbart att de resurser som avsatts för utbyggnaden inte har varit tillräckliga för att upprätthålla kvaliteten.

Tabell 2. Antalet studerande i grundläggande högskoleutbildning.

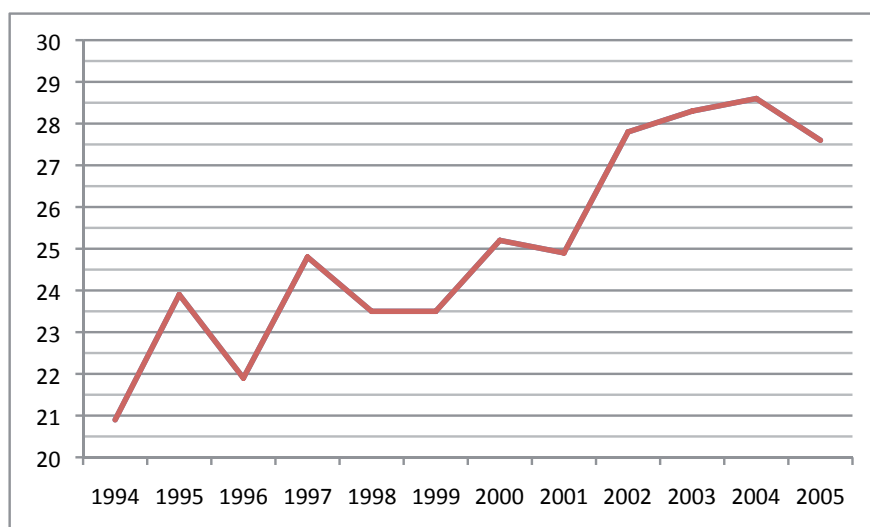
Studenterna har nästan fördubblats sedan tidigt 1990-tal.

År	Antal individer	År	Antal individer
1990/91	203 177	2000/01	329 970
1991/92	221 929	2001/02	354 490
1992/93	241 851	2002/03	385 245
1993/94	256 264	2003/04	397 526
1994/95	269 632	2004/05	394 378
1995/96	285 713	2005/06	388 966
1996/97	300 915	2006/07	380 060
1997/98	305 292	2007/08	384 653
1998/99	310 200	2008/09	400 648

Källa: SCB/Högskoleverket

Diagram 4. Förändring av kvoten studenter per lärare i grundutbildningen.

Resursurholkningen har lett till större undervisningsgrupper.

Källa: Sundqvist (2006)

Nya krav gör att en återställning inte räcker

Urholkningen måste alltså stoppas och medel måste anslås för att komma tillbaka till rimliga ersättningsnivåer. Det finns dessutom goda argument för att hävda att resurserna i reala termer inte bara borde återställas till 1990-talets nivåer, utan dessutom höjas.

Lärosätena har under åren ålagts nya uppgifter. Några exempel är ökade krav på samverkan med det omgivande samhället, ökade krav på breddad rekrytering och uppföljning av studenter, högre ambitioner för internationalisering och insatser för att främja av innovation och entreprenörskap. Därtill kommer redovisningsskyldighet gentemot myndigheter som Riksrevisionen, Ekonomistyrningsverket, Högskoleverket, samt till regeringen.²³ Precis som expansionen har dessa nya uppdrag varit både nödvändiga och positiva, men de har inte åtföljts av ökade resurser (utom i vissa fall engångsresurser vid införandet) utan måste finansieras med de befintliga grundutbildningsresurserna, alltså de resurser som egentligen ska användas till själva utbildningen.

²³ För en mer utförlig redogörelse för lärosätenas nya uppdrag, se SOU 2007:81, s. 185ff samt Högskoleverket (2006).

Ett annat argument för att resurserna inte bara borde återställas utan också ökas, är att studentsammansättningen förändrats mot en större andel studenter med så kallad icke akademisk bakgrund, som ofta behöver mer lärarstöd än de traditionella högskolestudenterna från akademiska hem.²⁴ Förutom att andelen lärare i förhållande till studentpopulationen är lägre än på 1990-talet, är alltså kraven på lärarna högre och uppgifterna fler.

²⁴ Sveriges förenade studentkårer (2007), s. 3; Uppsala universitet (2005), s. 5; Sydsvenskan (2009-10-06)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att resursbristen inom den högre utbildningen, som successivt förvärrats de senaste femton åren, har en rad orsaker som i de flesta fall inneburit att statsmakterna ställt både högre och nya krav på högskolesektorn utan att tillföra de resurser som är nödvändiga för att uppfylla dessa krav.

VAD KAN MAN GÖRA FÖR ATT ÖKA UNDERVISNINGEN?

Vi har i denna rapport visat att det råder stor enighet om att bristen på lärarledd tid på svenska lärosäten är ytterst allvarlig och att den främsta orsaken till problemet är den urholkning av utbildningsanslagen som pågått sedan mitten av 1990-talet. Vi har också visat att problemen vare sig är nya eller okända. Men enigheten tycks vara förlamande. I ett pressmeddelande från maj 2008 skriver Uppsala studentkår: ”Vi undrar när vi ska sluta hålla med varandra och gå från medhåll till handling?”.²⁵

²⁵ Uppsala universitets studentkår (2008-05-29)

Att komma till rätta med situationen och höja utbildningsanslagen till en kvalitativt hållbar nivå skulle naturligtvis vara dyrt. Hur mycket det skulle kosta beror på ambitionsnivån.

Det nuvarande resurstilldelningssystemet bygger på utredningen Grundbulten från 1992. Där bedömdes humaniora, juridik och religionsvetenskap vara minst resurskrävande, tätt följda av samhällsvetenskap. De tre första skulle därför tilldelas resurser enligt ”basnivån”, alltså ”den resursnivå som är den minsta nödvändiga för att akademisk undervisning alls ska kunna bedrivas”.²⁶ Detta var enligt utredningen sex veckotimmar i grupper om 30 studenter plus tre veckotimmar i grupper om 15 studenter.²⁷

²⁶ SOU 1992:44, s. 61

²⁷ Ibid., s. 65ff

På detta bygger alltså vårt nuvarande resurstilldelningssystem, men som vi visat i denna rapport har urholkningen gjort att utbildningsanslagen i dag inte på långa vägar räcker till denna ”basnivå”. Den viktigaste åtgärden för att öka den lärarledda tiden är alltså att kraftigt öka utbildningsanslagen.

Investera i den högre utbildningen

Resursutredningen (RUT 2) byggde sitt hittills ogenomförda förslag från 2007 på den beräkning för lärarledd tid som gjordes i Grundbulten. RUT 2 räknade ut att per capitaersättningen (alltså summan av ersättningen per helårsstudent och ersättningen per helårsprestation) skulle behöva höjas från det årets miniminivå på 33 000 kronor per år till 50 000 kronor för att rätta till lika mycket undervisningstid som basnivån i Grundbulten, det vill säga nio timmar i veckan varav tre timmar i mindre grupper. Denna kostnadsökning beräknades av RUT 2 till 2,3 miljarder kronor (2007 års penningvärde), och då ingick inte den föreslagna resursen för forskningsanknytning på 5500 kronor som skulle kosta ytterligare omkring 1,5 miljarder kronor.²⁸ Denna resurs bör också införas

²⁸ SOU 2007:81, s. 182 och 284

för att stärka den högre utbildningens forskningsanknytning, vilket är särskilt viktigt på utbildningar där Högskoleverket beskrivit den som bristfällig, exempelvis lärarutbildningen och vissa vårdutbildningar.²⁹

²⁹ Högskoleverket: (2007:31 R), (2006:46 R) och (2007/07)

RUT 2:s förslag innebär en reform av hela högskolans resurstilldelningssystem och då ingår dels att man lämnar uppdelningen på utbildningsområden, dels att man inför tilläggsersättningar för särskilt kostsamma undervisningsformer (till exempel laborationer och undervisning i små grupper). Om man i stället räknar på vad det skulle kosta att höja den lägsta per capitaersättningen till 50 000 kr i det nuvarande resurstilldelningssystemet (vilket då enbart skulle omfatta humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi) blir kostnaden enligt TCOs kalkyl omkring 1,5 miljarder kronor.³¹

³¹ Se TCOs kalkyl i denna rapport's appendix.

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) beräknade år 2001 att en uppräknning av det årets ersättningsnivåer så att de i reala termer hamnade på 1994/95 års nivå skulle kosta 2,2 miljarder kronor.³²

³² Sveriges universitets- och högskoleförbund (2001), s. 4

I en mycket detaljerad genomgång av hur resurserna till den högre utbildningen urholkats under åren 1994/95 till 2001 beräknade Sveriges universitetslärarförbund (SULF) att en återställning av köpkraften för budgetåret 2002 till 1994/95 års nivå skulle kosta drygt 3 miljarder kronor i 2001 års pris- och löneläge.³³ I sin senaste uppdatering, där man beräknat urholkningen till och med 2006, konstaterade SULF att utbildningsanslagen borde höjas med motsvarande 20-30 procent för att motsvara 1994/95 års värde.³⁴ Under antagandet att urholkningen är kvar på ungefär samma nivå i dagsläget, innebär detta att takbeloppen, som i 2009 års budgetproposition uppgick till drygt 20 miljarder kronor, sammantaget skulle behöva höjas med mellan fyra och sex miljarder kronor.

³³ Fritzell och Birath (2002)

³⁴ Fritzell (2007)

Som framgår av ovanstående redogörelse har olika aktörer räknat på lite olika sätt och undersökt olika tidsperioder. Utbildningsanslagen bör enligt de olika kalkylerna räknas upp med mellan fyra och sex miljarder kronor. Stora belopp, men så omfattande är alltså den urholkning som skett de senaste femton åren. Till detta ska också läggas att lärosätena fått fler uppdrag och en mer heterogen studentpopulation som ställer högre krav på lärarna och undervisningstiden. Dessutom menar TCO att en återställning inte räcker för att nå vårt och Sveriges förenade studentkårers krav på 15 lärarledda timmar i veckan (även om det finns ett visst utrymme att minska den totala kostnaden om man förändrar proportionerna mellan de nationella prislapparna eller gör lokala omfördelningar). Det som egentligen skulle behövas är alltså en investering i ungefär samma storleksordning som förra årets stora forskningssatsning "Ett lyft för forskning och innovation".³⁵

³⁵ Satsningen innebär att man med start 2009 ökar forskningsmedlen kraftigt så att man 2012 når en permanent årlig förstärkning på 5 miljarder kronor. Sammanlagt rör det sig om 14,7 miljarder kronor under fyraårsperioden.

Nuvarande och tidigare regeringar har, som nämnts i denna rapport, gjort ett antal satsningar på de mest eftersatta områdena. Dessa satsningar har naturligtvis varit positiva men de har inte varit i närheten av att väga upp den sammanlagda urholkningen av utbildningsanslagen. Den nuvarande regeringen har aviserat en ambition om att fortsätta kvalitetssatsningar, vilket är utmärkt, men än så saknas utfästelser om belopp, tidsplan eller utbildningsområden.

De tre oppositionspartierna har i sina senaste skuggbudgetar (för år 2010) gemensamt avsatt 400 miljoner kronor till samhällsvetenskap, juridik, humaniora och teologi. Denna satsning motsvarar enligt partierna ”2500 kronor per student och år” och skulle räcka till ”ytterligare en och en halv föreläsning i veckan”. Det är en lovvärd satsning, och en tydlig signal om att man sett problemet, men den är blygsam om man jämför den med Resursutredningens, SUHF:s och SULF:s återställningskalkyler.

Synliggör den lärarledda tiden

Regeringen och studenterna behöver bättre information om hur mycket lärarledd tid som förekommer i olika utbildningar. Som vi berättat i denna rapport, har bland annat riksdagens revisorer och Styretredningen uppmärksammat att lärosätena inte följer upp och redovisar den lärarledda tiden. De har helt enkelt dålig insyn i hur mycket lärarledd tid studenter på olika utbildningar får.

Men det finns undantag. Bland annat har tre enheter vid Lunds universitet (Lunds tekniska högskola, Ekonomihögskolan och Socialhögskolan) system av detta slag, och universitetets utvecklingsråd undersöker tillsammans med studentkåren möjligheten att ta fram nyckeltal för lärarledd tid på lärosätetsnivå.³⁶ I Storbritannien har enskilda lärosäten börjat locka nya studenter med garantier om minsta antal undervisningstimmar och största antal studenter per lärare. I Sverige förekommer inte detta och det saknas fortfarande system och rutiner som gör det möjligt jämföra den lärarledda tiden över tid och mellan lärosäten och utbildningar.

Högskoleverket föreslår i sitt nya kvalitetsutvärderingssystem bland annat en bedömningsgrund för ”samlad lärarresurs”. Huvudprinciperna för kvalitetsutvärderingssystemet presenterades i en rapport tidigare i höst, men detaljerna är för närvarande under arbete.³⁷ Regeringen skulle kunna ge Högskoleverket i uppdrag att utveckla nyckeltal för lärarledd tid och inkludera dessa i det nya systemet. Kristdemokraterna har tidigare föreslagit att en ”varudeklaration” av detta slag införs i högskoleförordningen.³⁸

³⁶ Systemet heter Time Edit och används bland annat för lokalbokning. Intervju med Olof Nelsson (november 2009)

³⁷ Högskoleverket (2009:35 R)

³⁸ Kristdemokraterna (2007)

Omfördela anslag på lokal nivå

Som nämndes i beskrivningen av resurstilldelningssystemet, kan lärosäten och fakulteter fördela resurserna internt enligt andra principer än de som regeringen använder i sin nationella resurstilldelning till lärosätena. Lärosätena kan alltså göra egna prioriteringar och satsningar på lokal nivå. Men få lärosäten gör det, även om det förekommer.

Göteborgs universitet har exempelvis beslutat att i sin budget för 2010 sänka ersättningen per helårsstudent för medicin, odontologi, vård, övrigt och naturvetenskap med fem procent över en treårsperiod, och samtidigt höja ersättningen till humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi (HSJT) med tio procent. Malmö högskola har mellan 2007 och 2010 årligen ökat ersättningen till HSJT med 1 000 kronor per helårsstudent genom att omfördela medel från andra utbildningsområden. På Stockholms universitet, vars rektor Kåre Bremer är principiellt emot omfördelningar, förekommer de ändå genom att man på fakultetsnivå anslår lite extra medel till språkutbildningar, som ofta har små resurser eftersom de har få studenter.³⁹ Uppsala studentkår skriver också i sin senaste rapport om lärarledd tid att den teknisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitetet omfördelar medel från bland annat kemi, biologi och fysik till matematik.⁴⁰ Det finns säkert fler exempel.

³⁹ Intervju med Kåre Bremer (november 2009)

⁴⁰ Uppsala universitets studentkår (2009), s. 7

Att minska undervisningstiden kan inom vissa utbildningar med väldigt mycket schemalagd tid rentav vara till gagn för studenterna på dessa utbildningar, enligt bland annat studentkårernas undersökningar av lärarledd tid. Men de flesta lärosäten är av princip emot mer betydande omfördelningar, av flera skäl. En uppenbar anledning är att det kan skapa interna spänningar mellan ”vinnarna” och ”förlorarna” i en sådan omfördelning.⁴¹ En annan viktig faktor är konkurrensen om studenter, eftersom en omfördelning riskerar att göra lärosätet mindre attraktivt för studenter som är intresserade av de utbildningar från vilka man tagit resurser. Omfördelning är också problematiskt av politiska skäl, eftersom det kan tas till intäkt av politiker för att lämpa över ansvaret för den lärarledda tiden på lärosätena. Det sistnämnda är en viktig och strategiskt riktig hållning, eftersom det ju är med resurstilldelningen på politisk nivå som förutsättningarna för lärosätenas verksamhet skapas. Slutligen skulle omfördelning från exempelvis naturvetenskap till humaniora på sikt göra det svårt för lärosätena att upprätthålla nivåerna på de interna prislapparna i ett läge då studenterna inom humaniora blev fler samtidigt som de blev färre inom naturvetenskap.

⁴¹ Vid Göteborgs universitet har dock den interna förståelsen för omfördelningen varit stor, enligt universitetets rektor Pam Fredman.

Med detta sagt kan man inte komma ifrån det faktum att varje lärosäte har ansvaret för hur resurserna fördelas internt och en del läro-

säten har som nämnts gjort interna omfördelningar. Fler lärosäten borde kunna överväga sina förutsättningar att göra detsamma, med tanke på det prekära läge som framför allt humaniora och samhällsvetenskap befinner sig i. Det bör understrykas att detta inte är en långsiktigt hållbar lösning och att den verkliga lösningen naturligtvis är ökade utbildningsanslag. Men på kort sikt kan det i vissa fall vara ett sätt att snabbt förbättra utbildningskvaliteten på de mest eftersatta utbildningsområdena.

Satsa ackumulerat myndighetskapital på kvalitet

Många lärosäten visar ett ekonomiskt överskott år efter år, trots att de inte ska göra det. Det senast redovisade året (2008) rörde det sig om sammanlagt nästan 4,5 miljarder kronor.⁴² Detta kallas ackumulerat myndighetskapital och redovisas som balanserad kapitalförändring.⁴³

⁴² Högskoleverket (2009:12 R), s. 104

⁴³ Högskoleverket (2009:3 R), tabell 10

Orsakerna till överskotten är många, men i stora drag handlar det om å ena sidan lärosätenas svårigheter att planera och förutse studenttillströmningen och studenternas prestationsgrad, och å andra sidan svårigheter att planera och kontrollera kostnader för forskning och utbildning.

Myndighetskapitalet är ojämnt fördelat både mellan och inom lärosäten, men det är bekymmersamt att lärosäten visar överskott år efter år och att det är så stora belopp. Lärosätena ska inte visa överskott över tid, och det är särskilt illa ut när utbildningen lider av en påtaglig resursbrist. Myndighetskapitalet kan alltså användas till kvalitetsåtgärder.⁴⁴

⁴⁴ Intervjuer med Marie Kahlroth och Ann Frizell (november 2009)

Vanliga invändningar mot detta är att delar av medlen är låsta till forskning, att pengarna bara kan användas till engångssatsningar, och att pengarna behövs som buffert för oförutsedda utgifter. Men även pengar som går till forskning ger indirekt positiva effekter på utbildningen eftersom mer lärartid frigörs för undervisning, också engångssatsningar kan göras strategiskt och ge goda kvalitetseffekter på längre sikt, och en buffert kan vara bra om den är av rimlig storlek och om den bygger på kvalificerade behovsanalyser, vilket sällan är fallet.

Se över och koncentrera kursutbudet

För att locka till sig fler studenter har lärosäten, fakulteter och institutioner länge satsat på ett stort kursutbud. Studenternas valfrihet har prioriterats och floran av fristående kurser har bidragit till splittringen av lärarnas tid. För att koncentrera lärarresurserna kan lärosätena uppdras åt sina institutioner att se över kursutbudet med ambitionen att öka kvaliteten snarare än valfriheten och kursutbudet. Det skulle

ge färre kurser som ges vid färre tillfällen och som lärarna får ägna ordentligt med tid åt. Uppsala universitet har bett sina institutioner göra detta och börjat se positiva resultat.⁴⁵

⁴⁵ Intervju med Kerstin Sahlin (november 2009)

Utveckla pedagogik och använda ny teknik

Ny teknik öppnar nya möjligheter att undervisa och examinera. Vi vill inte i detalj spekulera i hur det kan göras, men några tänkbara exempel är att göra filmade föreläsningar tillgängliga via webben, att omdisponera lärartid genom automatiserad rättning av vissa enklare tentamensmoment och i stället använda den till undervisning och till mer krävande examinationsformer och att i högre grad datorisera administration och vissa repetitiva övningsmoment. Även pedagogiken kan förändras för att ge studenterna mer lärarkontakt och högre undervisningskvalitet, något som diskuterades på en pedagogisk utvecklingskonferens vid Uppsala universitet i oktober.⁴⁶

⁴⁶ Intervju med Kerstin Sahlin (november 2009)

TCOs FÖRSLAG FÖR MER UNDERVISNINGSTID

Anslagen till den högre utbildningen har urholkats under många år, vilket har lett till dagens studenter får mycket lite lärarledd tid. På många utbildningar handlar det om så lite som två timmar i veckan. Detta har givetvis allvarliga konsekvenser för den högre utbildningens kvalitet. TCO anser att studenternas rätt till mer lärarledd tid är en av de viktigaste frågorna inom den högre utbildningen i dag och att åtgärder för att få till stånd detta bör vidtas omgående.

En återställning av de urholkade utbildningsanslagen skulle, som vi visat i föregående kapitel, kosta i runda tal fem miljarder kronor. Då skulle ersättningarna för samtliga utbildningsområden hamna på de nivåer som gällde när det nuvarande resurstilldelningssystemet sjösattes, då man räknade med en miniminivå på nio timmars undervisning i veckan. Ett intressant alternativ är Resursutredningens hittills ogenomförda förslag, vars kostnad skulle bli omkring fyra miljarder kronor, men det innebär att hela resurstilldelningssystemet reformeras från grunden.⁴⁷

⁴⁷ SOU 2007:81, s. 182 och 284

Oavsett åtgärd rör det sig alltså om stora belopp, som är svåra att anslå i ett statsfinansiellt ansträngt läge som det vi nu befinner oss i. Ett lysande tillfälle uppenbar sig under den senare hälften av nästa mandatperiod, då årskullarna börjar minska kraftigt, vilket ger ett stort reformutrymme. Men även om en ordentlig reform av den högre utbildningen skulle dröja några år är situationen för studenter på de mest eftersatta utbildningsområdena så prekär att vi anser att det, som ett första steg, omgående bör göras satsningar på dessa områden.

TCOs förslag till regering och riksdag

- Under nästa mandatperiod behövs en omfattande reform så att alla studenter garanteras 15 lärarledda timmar i veckan.
- Som ett första steg bör ersättningsnivån för de mest eftersatta områdena höjas till 53 000 kronor redan under 2010/2011.
- Anslå 5 500 kronor per helårsstudent av forskningsmedlen för att stärka undervisningens forskningsanknytning.
- Urholkningen måste stoppas. Uppräkningsen av utbildningsanslagen måste motsvara den faktiska kostnadsutvecklingen.

- Lärosätena bör åläggas att följa upp, redovisa och synliggöra olika typer av lärarledd tid.
- Regeringen bör säkerställa att de resurser som frigörs när avgifter för tredjelandsstudenter införs verkligen tillfaller lärosätena och att de öronmärks för kvalitetssatsningar.⁴⁹

⁴⁹ Samtidigt bör man noga övervaka en eventuell koppling mellan studieavgifter och kvalitetssatsningar, eftersom det är förknippat med tydliga risker. I Storbritannien har det förekommit att lärosäten alltför lättvindigt godkänt utländska studenter eftersom de blivit beroende av deras studieavgifter. Se exempelvis The Guardian (2004-08-01) och The Independent (2008-06-25)

Ansvaret för den lärarledda tiden vilar till största del på våra politiker, eftersom de bestämmer resurserna som sätter ramarna för lärosätenas verksamhet. De senaste årtiondena har högskolan byggts ut och fått en rad nya uppgifter, som samverkansuppdrag, breddade rekryteringsuppdrag, återrapporteringskrav och kvalitetsgranskningar. Både utbyggnaden och de nya uppgifterna har varit nödvändiga reformer med många positiva effekter. Problemet är att utbildningssektorn inte har fått tillräckliga resurser för att klara detta med bibehållen utbildningskvalitet och rimlig arbetsbörda för lärarna.

Men även om det är statsmakterna som skapar de övergripande förutsättningarna för den högre utbildningen, får man inte glömma att lärosätena också har ett handlingsutrymme. Därför vill TCO, vid sidan om våra politiska krav, föra fram de förslag som beskrevs i föregående kapitel på vad lärosätena själva kan göra för att öka den lärarledda undervisningstiden för sina studenter. Vi vill understryka att nedanstående punkter inte ska uppfattas som krav, utan som just förslag som varje lärosäte kan bedöma inom ramen för sin egen verksamhet. Det bör också påpekas att en del av det vi föreslår redan görs på vissa lärosäten.

TCOs förslag till lärosätena

- Överväg lokal omfördelning till eftersatta utbildningsområden.
- Använd ackumulerat myndighetskapital till kvalitetssatsningar.
- Se över kursutbudet med ambitionen att öka den lärarledda tiden.
- Utveckla pedagogiken och användandet av ny teknik.

REFERENSER

Utredningar, undersökningar och rapporter

Fackförbundet ST (2006), *ST:s utbildnings- och forskningspolitik*

Filosofiska fakultetens studentkår (2007), *Lärrledd tid i utbildning vid Göteborgs universitet*

Financial Sustainability Strategy Group (2008) *The sustainability of learning and teaching in English higher education*

Fritzell, Ann och Birath, Björn (2002), *Utbildning, utbyggnad, urholkning* (Sveriges universitetslärarförbund, SULF:s skriftserie 24/02)

Fritzell, Ann (2007), *Uppdatering av beräkningarna av urholkningens storlek i SULF-skriften Utbildning, utbyggnad, urholkning* (Sveriges universitetslärarförbund, SULF:s skriftserie)

Göteborgs universitet (2009), *Utdrag (§ 7) ur styrelseprotokoll från sammanträde 2009:3*

Higher Education Policy Institute (2009) *The Academic Experience of Students in English Universities 2009*

Högskoleverket (2000), *Är grundutbildningens kvalitet i farozonen?* (2000:12 AR)

Högskoleverket (2002 och 2007), *Studentspegeln*
<http://www.hsv.se/kvalitet/kvalitetssakring/kvalitetsundersokning-arblandstuderentochlarare/studentspegeln.4.539a94911of3d5914ec800060327.html>

Högskoleverket (2006), *Vidgade uppgifter för högskolan* (2006:32 R)

Högskoleverket (2006), *Utbildning på vetenskaplig grund – röster från fältet* (2006:46 R)

Högskoleverket (2007), *Få högskoleadjunkter i forskarutbildning* (Statistisk analys 2007/7)

Högskoleverket (2007), *Hur har det gått? En slutrapport om Högskoleverkets kvalitetsgranskningar åren 2001–2006* (2007:31 R)

Högskoleverket (2009), *Högskoleverkets årsrapport 2009* (2009:12 R)

Högskoleverket (2009), *Högskolans ekonomi 1997–2007 – vad har hänt?* (2009:3 R)

Högskoleverket (2009), *Kvalitetsutvärdering för lärande – Högskoleverkets förslag till nya kvalitetsutvärderingar för högskoleutbildningar* (2009:35 R)

Jusek (2009), *Mer undervisning för ökad kvalitet*

Lunds universitets studentkårer (2007), *Lärarledd undervisning – för mycket, för lite?*

Prop. 2007/08:1, *Budgetpropositionen för 2008*

Riksdagens revisorer (2000), *Resursanvändningen inom högskolans grundutbildning* (Rapport 2000/01:4)

SOU 1992:44, *Resurser för högskolans grundutbildning*

SOU 2000:82, *Högskolans styrning*

SOU 2005:48, *Ett utvecklat resurstilldelningssystem för högskolans grundutbildning*

SOU 2007:81, *Resurser för kvalitet*

Sundqvist, Bo (2006), *Högre utbildning och forskning under det senaste decenniet – en statistisk översikt*, Sveriges universitets- och högskoleförbund

Sveriges förenade studentkårer (2007), *SFS Kvalitetsmanifest*

Sveriges universitets- och högskoleförbund (2001), *Universitets och högskolors förutsättningar att uppfylla de högskolepolitiska målen* (dnr 46/01)

Sveriges universitets- och högskoleförbund (2005), *Remissvar om SOU 2005:48 Ett utvecklat resurstilldelningssystem för högskolans grundutbildning* (Dnr 81/05)

Sveriges universitetslärarförbund (2007), *Remissvar om SOU 2007:81 Resurser för kvalitet* (dnr U2007/7008/UH)

TCO/Cosmos Communications (2009), *Studentbarometern 2009*

Uppsala universitet (2005), *Budgetunderlag 2007–2009* (dnr 2005/2192)

Uppsala universitet (2007), *Grundutbildningens resurser* (dnr UFV 2007/536)

Uppsala universitet (2008), *Remissvar om SOU 2007:81 Resurser för kvalitet* (dnr UFV 2008/14)

Uppsala universitets studentkår (2006), *Lärralledd undervisning vid Uppsala universitet*

Uppsala universitets studentkår (2008-05-29): *Nu får det vara nog!* (Pressmeddelande inför budgetpropositionen 2009)

Uppsala universitets studentkår (2009), *Lärralledd undervisning vid Uppsala universitet* (dnr 114:08/09)

Tidningsartiklar och webb

The Guardian (2004-08-01), <http://www.guardian.co.uk/uk/2004/aug/01/universityfunding.highereducation>

The Independent (2008-06-25), <http://www.independent.co.uk/news/education/education-news/universities-too-reliant-on-foreign-student-fees-853522.html>

Kristdemokraterna (2007) *Inför garanti om lärralledd tid i högskolan!* <http://www.kristdemokraterna.se/PressOchMedia/Pressmeddelanden/Skola/laralleddtid.aspx>

Sydsvenskan (2007-08-07), *Humanister kan få fler lärralledda lektioner* <http://sydsvenskan.se/utbildning/article257159.ece>

Sydsvenskan (2009-10-06), *Bra utbildning måste få kosta mer* <http://sydsvenskan.se/opinion/aktuellafragor/article555649/Bra-utbildning-maste-fa-kosta-mer.html#>

Times Higher Education (2006-11-02) *Huge disparity in hours raises question of value* <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storycode=206498>

Upsala Nya Tidning (2009-05-05), *Vi behöver mer pengar*

SCB/Högskoleverket, *Antal studenter på grund- och avancerad nivå 1977/78–2008/09* http://www.scb.se/Pages/TableAndChart___76753.aspx

Intervjuer

Bremer, Kåre – rektor, Stockholms universitet (telefon, november 2009)

Fredman, Pam – rektor, Göteborgs universitet (personligt samtal, september 2009)

Fritzell, Ann – chefsutredare, Sveriges universitetslärarförbund
(telefon, november 2009)

Kahlroth, Marie – utredare, Högskoleverkets analysavdelning (telefon, november 2009)

Nelsson, Olof – avdelningsdirektör, utvärderingsenheten vid Lunds universitet (telefon, oktober 2009)

Sahlin, Kerstin – prorektor, Uppsala universitet (telefon, november 2009)

APPENDIX I

TCOs förslag på ny minimiersättning i den högre utbildningen

Kalkylen avser en höjning av den lägsta per capitaersättningen till 52 980 kronor i det nuvarande resurstilldelningssystemet, i 2010 års pris- och löneläge. Alla uppgifter är hämtade från Högskoleverket och Utbildningsdepartementet och gäller för utbildningsområdet Humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi.

Ersättning per helårsstudent, kr	21 565
Ersättning per helårsprestation, kr	18 929
Per capitaersättning, kr	40 494
Förslag till ny minimiersättning, kr	50 000
Pris- och löneomräkning 2008–2009	5,96%
Ny minimiersättning inklusive PLO, kr	52 980
Antal helårsstudenter (2008)	116 480
Kostnad för TCOs förslag, mdr kr	1,45

OBS! I kalkylen tas inte hänsyn till prestationsgraden för studenter inom HSJT, som år 2008 enligt Högskoleverket låg på 76 procent. Kostnaden för TCOs förslag är dock densamma oavsett om man räknar med prestationsgraden eller ej, under förutsättning att höjningen läggs på ersättningen per helårsstudent och prestationsersättningen hålls oförändrad.

APPENDIX II

Resultat för olika studieorter

Detta är ett appendix till rapporten *Ont om lärarledd tid för studenter* (TCO Granskar nr 1409). Det som redovisas är resultatet från TCOs undersökning uppdelat på studieort.

TCO ställde följande fråga till 8 614 studenter i hela Sverige:

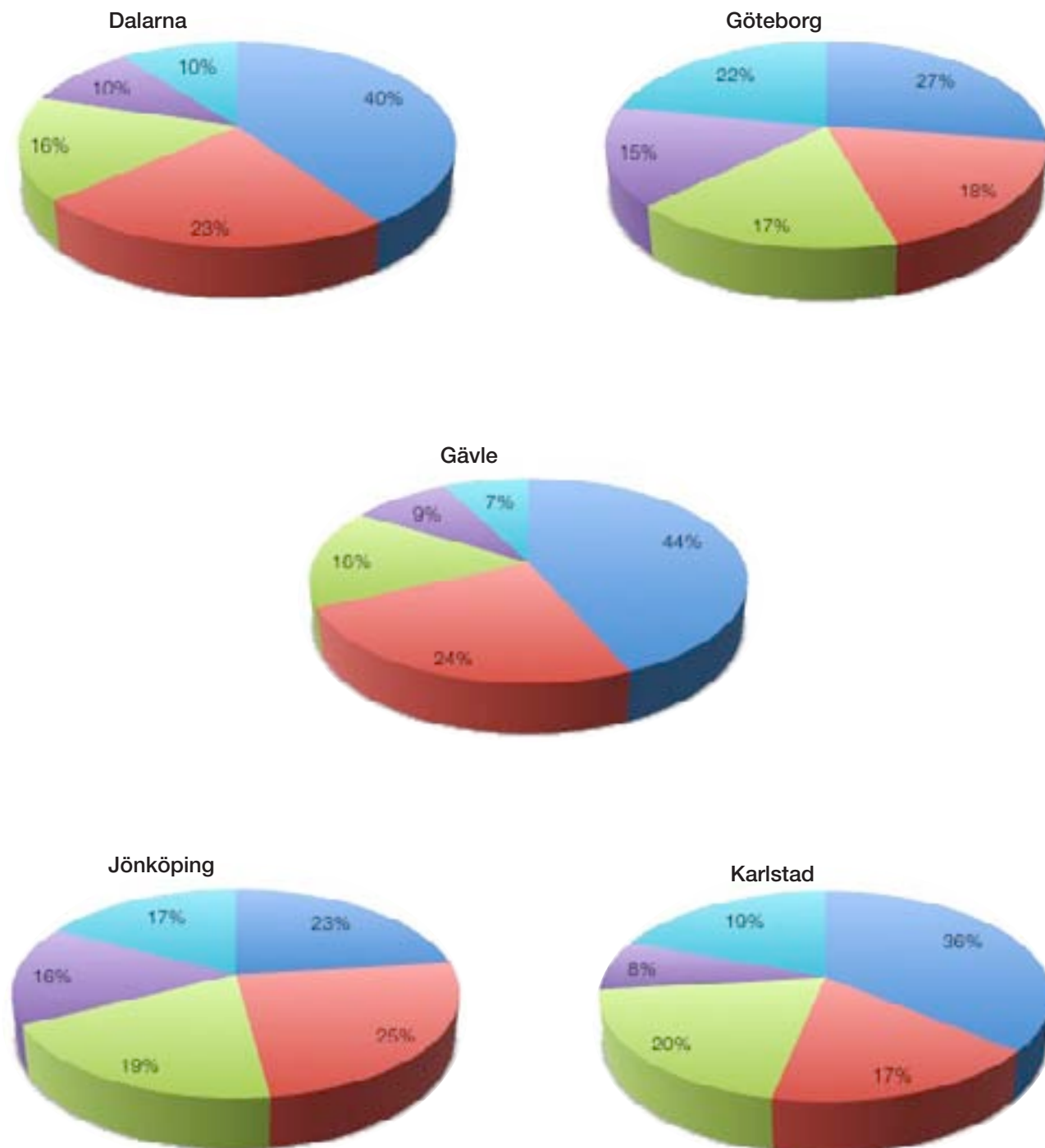
På den kurs du läser just nu, hur många timmars schemalagd undervisning har du per vecka? Tänk på att räkna i genomsnitt per vecka på hela kursen, från kursens första till sista dag. Med en timme räknas ett undervisningstillfälle på 45–60 minuter.

Orter med en stor andel studenter inom teknik, medicin och naturvetenskap har generellt fler undervisningstimmar och större andel studenter som får mycket lärarledd tid, än orter där många studenter läser utbildningar inom områden med lägre ersättningsnivå och därmed mindre lärarledd tid (humaniora, samhällsvetenskap/ekonomi och juridik). Den klart viktigaste faktorn för hur mycket undervisningstid studenterna på en viss ort får, är vilka utbildningar som ges på orten. Tårtdiagrammen på sidorna 38–39 i detta appendix avspeglar alltså främst utbildningssammansättningen på respektive ort.

Resultaten baseras på TCOs del i Cosmos Communications årliga enkätundersökning Studentbarometern (2009), som är en urvalsundersökning gjord på webben. Bortfallet i Studentbarometern analyseras inte, och siffrorna ska alltså ses mer som en ungefärlig skattning av den undervisningstid som studenterna inom samtliga utbildningsområden på respektive ort får, och inte som en mätning av den faktiska undervisningstiden för enskilda studenter.

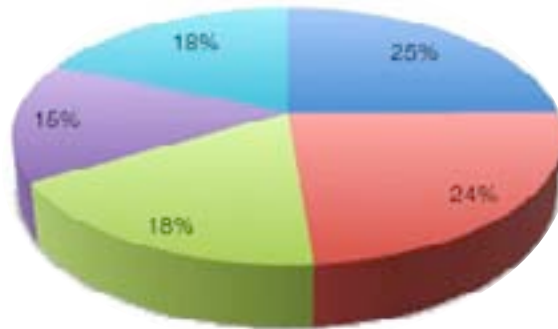
För en redogörelse av hur undersökningen genomförts, och av hur den lärarledda tiden är fördelad nationellt och mellan olika utbildningsområden hänvisar vi till huvudrapporten.

Diagram 5. Antal lärarledda timmar på de olika studieorterna.

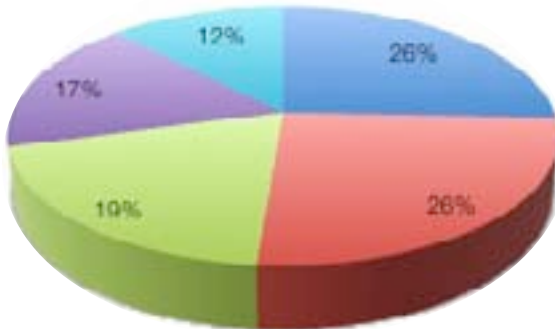

■ 0-5 h ■ 6-8 h ■ 9-11 h ■ 12-14 h ■ 15 h eller fler

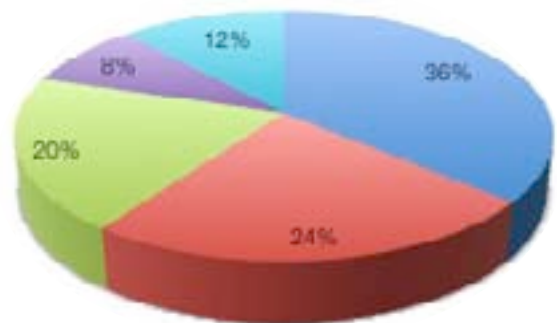
Kalmar

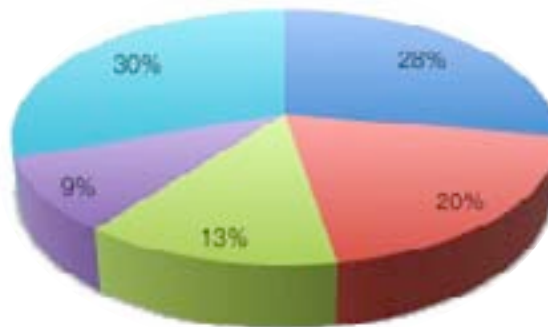
Kristianstad

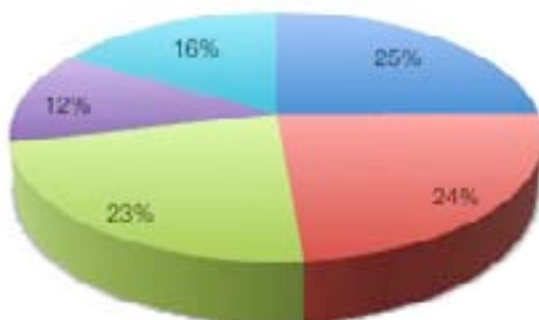
Luleå

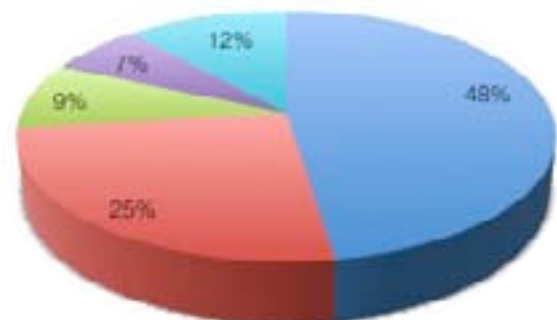
Linköping

Lund/Malmö

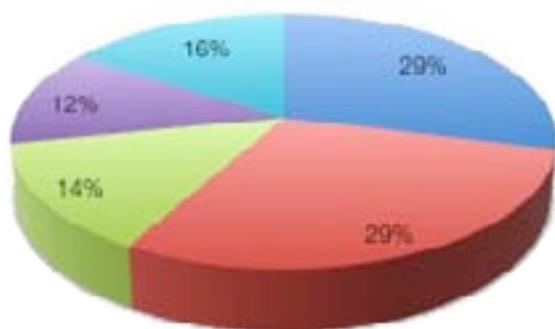

Mittuniversitetet

■ 0-5 h ■ 6-8 h ■ 9-11 h ■ 12-14 h ■ 15 h eller fler

Mälardalen

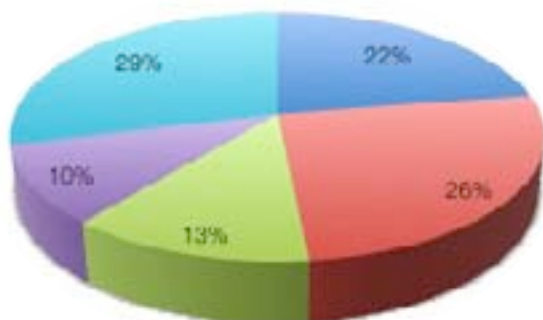
Umeå

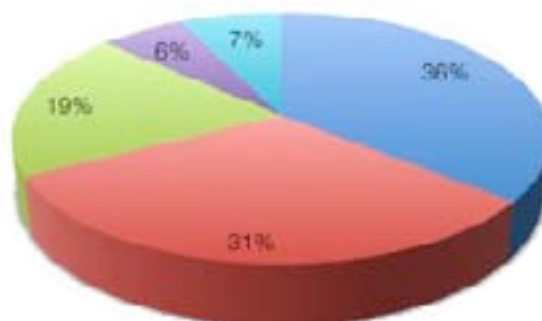
Stockholm med omnejd

Uppsala

Örebro

■ 0-5 h ■ 6-8 h ■ 9-11 h ■ 12-14 h ■ 15 h eller fler

FTF – facket för försäkring och finans

försvarsförbundet

FINANSFÖRBUNDET

JOURNALIST
FÖRBUNDET

Polisförbundet

SFHL

UNIONEN

SKTF

symf

Lärarförbundet

